סוגיה ב (ג ע"א): גדר הדיינים בהודאות והלוואות

סוגיתנו דנה בהרכב בית הדין להודאות והלוואות, שהן לכאורה קלות יותר מדיני גזילות וחבלות. קיימות כמה אפשרויות בנידון: או שהרכב בית הדין זהה לזה של גזילות וחבלות – דהיינו ג' דיינים מומחים (למי שדורש עירוב פרשיות) או שבהודאות והלוואות די בדיין יחיד (למי שלא דורש עירוב פרשיות), אבל יתכן שרבנן גזרו שיהיו ג' דיינים מומחים. כמו כן עולה האפשרות שבית דין של ב' דיינים יהיה גם כן כשר. הדבר תלוי בהבנת המעמד של דיין יחיד – האם הוא נחשב ממש לבית דין או שמא יש לו היתר מיוחד לדון (מדאורייתא), אך הוא אינו בית דין (כך משמע מהרמב"ם).
במהלך הסוגיה מתברר גם כן מושג "דיין דגמיר", כלומר דיין שאינו מומחה, אך הוא "שמע מחכמים ומדיינים דין מלוה" (ע"פ רש"י), והשאלה היא למאן דאמר שלא צריכים דיינים מומחים בהודאות והלוואות, האם צריך דיינים דגמירי או לפחות אחד דגמיר או שמא די בשלושה "יושבי קרנות". ההגיון הוא שבדיני הלוואות מחפשים להקל על המלוים, כדי שימצאו בקלות בית דין על מנת לתבוע את המלווים ולקבל בקלות את כספם בחזרה, וכך יצאו להלוות שוב בעתיד ("שלא תנעול דלת בפני לווים").

א. נעיין במחלוקת רבא ורב אחא בריה דרב איקא (ראבד"א), ברש"י ד"ה "מדאורייתא" ובתוספות ג ע"א ד"ה "ומדאורייתא".

סנהדרין ג ע״א

אלא אמר רבא **תרתי קתני** (גזלות במומחים והוצאה ללא מומחים) משום דרבי חנינא (שעל פי שיטתו רבנן **מקלים בדיני ממונות**). רב אחא בריה דרב איקא **אמר מדאורייתא חד נמי** כשר שנאמר **בצדק תשפוט עמיתך**, אלא משום יושבי קרנות אטו **בתלתא מי לא הוו יושבי** קרנות אי אפשר **דלית בהו חד דגמיר**.

רש״י

<u>מדאורייתא חד נמי כשר</u> - בהודאה והלואה, דכתיב תשפוט לשון יחיד, ואין עירוב פרשיות כאן, ומתניתין **ודאי תרתי קתני**, כדאמרן, ומיהו שלשה בהודאות והלואות, לאו מדאורייתא אלא מדרבנן.

תוספות

<u>ומדאורייתא חד נמי כשר</u> - פירש בקונטרס דקסבר אין עירוב **פרשיות כתיב וקשה דא״כ** בצדק תשפוט **למה לי לכך נראה דאפי׳** למאן דאית ליה עירוב פרשיות קאמר.

1. מה המחלוקת בין רש"י לבין תוספות, בנוגע לעליות של ראבד"א?

_____

ב. נתייחס עכשיו לעניין דיין "דגמיר" (ששמע מחכמים ומדיינים הלכות דין מלוה. רש"י), ונעיין בדברי הרמ"ה המובאים בטור חושן משפט הלכות דיינים סימן ג.

תוכן דפים אלו שייך לעמותת תורה אחרי צבא
אין לעשות מדפים אלו שום רווח כספי, פרסומי או אחר
בהצלחה בלימוד!

טור חושן משפט

אין ב"ד בפחות מג' וכל ג' נקראים ב"ד ואפילו הדיוטות.

וכתב הרמ"ה דוקא דגמירי דינא אף על פי דלא סבירי [ס"א סמיכי] ויראה מדבריו דבעי שלשתם גמירי (...).

2. האם הדיינים צריכים להיות בקיאים של "אמירי"?

_____

3. לשיטה זו, איך ניתן להבין את האחלוקת בין רבא לראבד"א?

_____

ג. נראה עכשיו את דברי הרא"ש במסכת סנהדרין פרק א סימן א.

סנהדרין

ומפרש רבא בגמרא דיני ממונות בשלשה הדיוטות. גזילות וחבלות בשלשה מומחין (...) ורב אחא בריה דרב איקא אמר מדאורייתא חד נמי כשר דכתיב בצדק תשפוט עמיתך ואף על גב דאמר עירוב פרשיות כתוב כאן אשמעינן האי קרא דבצדק תשפוט דלענין הדיינין לא נתערבו ואפילו יחיד הדיוט יכול לדון. ומדרבנן הצריכו שלשה משום יושבי קרנות. אבל בשלשה אי אפשר דלית בהו חד דגמיר או ששמע או קרא בספרים ויודע סברות הדינין. אבל אי לית בהו חד דגמיר פסולי לדינא (...).

4. מה הוא סובר בענין הגמ"ר ואהי אחלוקת רבא וראבד"א?

_____

5. האם פשט הגמרא אורה כרא"ה או כרא"ש באחלוקת בין רבא לראבד"א בענין הגמ"ר? נמק.

_____

ד. הגמרא אומרת שמחלוקת רבא וראבד"א היא בשניים שדנו. נעיין גם לקמן פז ע"ב במחלוקת רבי אבהו ושמואל בעניין זה.

סנהדרין ג

מאי איכא בין רבא לרב אחא בריה דרב איקא איכא בינייהו דאמר שמואל שנים שדנו דיניהן דין אלא שנקראו בית דין חצוף לרבא לית ליה דשמואל לרב אחא בריה דרב איקא אית ליה דשמואל.

סנהדרין פז

דיני ממונות - בפלוגתא דשמואל ורבי אבהו, דאמר שמואל: שנים שדנו - דיניהם דין, אלא שנקראין בית דין חצוף. ורבי אבהו אמר לדברי הכל אין דיניהן דין (...).

6. על איזה מקרה המחלוקת בשניים שבנו?

_____

7. מה קשה על הנחה לו מפסט הצמרא בפני ר"פ?

_____

8. האם היה הכרח לומר שמחלוקת רבא וראבד"א היא מחלוקת רבי אבהו ושמואל?

_____

9. למה עובדה זאת מחזקת את שיטת הרא"ש (בלעיל)?

_____

ה. הרמב"ם בהלכות סנהדרין פרק ב הלכה י, מביא את האפשרויות השונות להרכב בית הדין.

רמב"ם

אף על פי שאין בית דין פחות משלשה מותר לאחד לדון מן התורה שנאמר בצדק תשפוט עמיתך ומדברי סופרים עד שיהיו שלשה, ושנים שדנו אין דיניהן דין.

10. הרמב"ם לא עשה חילוק בהלכה זו בין דיני ממונות. על איזה מהם הוא מדבר כאן לדעתך?

_____

11. על פי האפשרויות שנותן הרמב"ם, כאן מי הוא סובר, רבא או ראבד"א? נמק.

_____

ו. נתעמק בדין של הדן יחידי, בדברי הרמב"ם בהלכות סנהדרין פרק ב הלכה יא.

רמב"ם

אחד שהיה מומחה לרבים או שנטל רשות מבית דין הרי זה מותר לו לדון יחידי אבל אינו חשוב בית דין, ואף על פי שהוא מותר מצות חכמים הוא שמושיב עמו אחרים שהרי אמרו אל תהי דן יחידי שאין דן יחידי אלא אחד.

12. מה לשיטתו מאמרו של היוד שבן? איך ניתן לומר ר"פ לה שהרמב"ם לאו דוקא כראבד"א.

_____

13. איך אפשר היה לדייק חילוק זה מהשוואת לשון הרמב"ם ללשון ראבד"א ביחיד שבן?

_____

ז. נעיין בקושיית הלחם משנה (הלכות סנהדרין פרק ב הלכה י) על הרמב"ם.

לחם משנה

ויש לומר דרבינו סובר דמאן דאית ליה דמדאורייתא בחד סגי ס״ל דלית ליה שנים שדנו אין דיניהם דין אלא שאין הכרע בדבריו דאפשר לומר דאית ליה דאע״ג דמדאורייתא בחד סגי מ״מ כי היכי דבחד גזרינן אטו יושבי קרנות ומפני כן אין דינו דין כן נמי דבתרי גזרינן ואין דיניהם דין דדוקא בתלת אמרינן דאי אפשר דלית בהו חד דגמיר אבל בתרי אפשר (...).

14. איך אפשר לתרץ את הרמב"ם מפני לומר שהוא סובר ששניים כשרים דאורייתא?

_____

ח. ננסה עתה להבין יותר טוב את דברי הלחם משנה. הרי אם לא נאמר שהרמב"ם למד את דין היחיד שדן מראבד"א, אין מקור בגמרא לחילוק של הרמב"ם. ולכן חייבים לומר שהרמב"ם מפרש את ראבד"א . והקושיא חוזרת למקומה!

15. איך ענין לה אתורף בדברי הלחם משנה?

_____

ט. נראה עתה את הגמרא בגיטין פח ע"ב, בעניין "שליחותייהו קעבדינן", ונעיין בש"ך ח"מ סימן ג, אות א.

גיטין דף פח עמוד ב

כל מקום שאתה מוצא אגוריאות של עובדי כוכבים, אף על פי שדיניהם כדיני ישראל, אי אתה רשאי להיזקק להם, שנאמר: (שמות כא) ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם, לפניהם ולא לפני עובדי כוכבים, דבר אחר: לפניהם - ולא לפני הדיוטות! א״ל: אנן שליחותייהו קא עבדינן, מידי דהוה אהודאות והלואות. אי הכי, גזילות וחבלות נמי! כי עבדינן שליחותייהו - במילתא דשכיחא, במילתא דלא שכיחא - לא עבדינן שליחותייהו.

ש״ך חושן משפט סימן ג ס״ק א

(א) אין ב״ד פחות משלשה כו׳ - כתב הסמ״ע [סק״א] היינו מדברי סופרים אבל מדין התורה בחד סגי, וכ״כ הרמב״ם בהדיא בפ״ב מהלכות סנהדרין [ה״י] דפסק כרב אחא, וכן משמע באשרי ברפ״ק דסנהדרין [סימן א׳], ודלא כמ״ש בעיר שושן ע״ש, עכ״ל. ולפע״ד דברי העיר שושן נכונים, דהא אמרינן בש״ס פרק קמא דסנהדרין [ג׳ ע״א] מאי איכא בין רבא לרב אחא, לרבא לית ליה דשמואל דשנים שדנו דיניהם דין לרב אחא אית ליה דשמואל. וכיון דקי״ל דלא כשמואל וכדלקמן ריש סעיף ב׳, א״כ ע״כ קי״ל כרבא דמדאורייתא בעינן ג׳ מומחים מדכתיב ג׳ אלהים, אלא שחז״ל תיקנו דסגי בג׳ הדיוטות משום שלא תנעול דלת בפני לווין.

וגם דעת הרא"ש מוכח כן לפי מה שכתבתי, דהא פסק כר' אבהו ודלא כשמואל, ומ"ש בתחילת הפרק גם דברי רב אחא, אינו אלא להורות דבעינן חד דגמיר, ולאורויי דבהא לא פליג רבא ארב אחא, דאי פליג ה"ל לש"ס למימר הך איכא בינייהו. כן נ"ל לדעת הרא"ש ודלא כהסמ"ע ובית חדש [סעיף א' ד"ה אין] לדעתו. וכ"כ עוד הרא"ש להדיא דהלכה כרבי אבהו, מדקיימא לן דמאביי ורבא ואילך הלכה כבתראי ואמרינן בגמ' דרבא לית ליה דשמואל, עכ"ל, ומביאו ב"י [שם]. ומכאן גם כן קושיא גדולה על הסמ"ע וב"ח לדעת הרא"ש. וזה מדוקדק בדעת העיר שושן, דלקמן סעיף ב' כתב וכיון דמקראי ילפינן שצריכים להיות ג' מג' אלהים, לפיכך פחות מג' אין דיניהם דין כו', והיינו ממש כפי סוגיית הש"ס שהזכרתי.

ואדרבה על הרמב"ם קשה לי, כיון דפסק [בפ"ב מסנהדרין ה"י] דפחות מג' אין דיניהם דין, היאך כתב [שם] כדברי רב אחא, הא אמרינן בש"ס דלרב אחא איתא דשמואל ... בשעה שכתבתי דברי הנ"ל לא היה לפני ספר כסף משנה כי זה למדתי בברחי מן מלחמות הרקים ימ"ש, ועתה עיינתי בספר כסף משנה וראיתי שהרגיש שם [בפ"ב ה"י] בקושיא שהקשיתי לעיל על הרמב"ם, דהיאך פסק כרב אחא וכתב מיד שנים שדנו אין דיניהם דין, ומייתי שם תשובת הרשב"א שמישב שם דברי הרמב"ם בזה, וכן בספר לחם משנה. ולפע"ד דבריהם דחוקים בזה, וגם לישנא דמאי בינייהו ואיכא בינייהו כו' בש"ס לא משמע הכי, ודוק, וגם מ"מ קשה על הרמב"ם שאר הקושיות שכתבתי לעיל, ולא הרגישו הרשב"א והכ"מ ולח"מ בזה, ע"ש.

16. מה קושייתו על הראמ"ם? ואיך הדברים מתורצים על פי מה שאמרנו?

_____

י. נסכם את הסוגיה עם הדברים המובאים בשיעורים בסנהדרין, סוגיא 2 סעיפים יא-יד.

שיעורים בסנהדרין

אפשר היה לתרץ בצורה פשוטה ש"הודאות והלואות" אינם כפשוטם **אלא כוללים את** הענינים שדנים **בהם אף שהם שייכים לגזילות וחבלות** (כגון דשכיחי. ועיין רא"ש סנהדרין סימן א' על ב"ק פד). ולכן צריך שליחותייהו קעבדינן. ז"א "הודאות והלואות " הוא קוד, מליצה. אבל להודאות והלואות כפשוטם לא צריך "**שליחותייהו קעבדינן**" משום שמדאורייתא לא צריך בהם סמוכים. אלא שלא משמע הכי ברמב"ם, משום שבפרק ה' (הלכה ח') אומר הוא **במפורש שאין דנים דיני גזילות וחבלות משום דבעינן סמוכים ודנים דיני** הודאות והלואות משום שליחות ב"ד של א"י. ואף שאמר "הודאות והלואות וכיוצא בהם", מ"מ לא כלל בהם גזילות וחבלות.

הקצות (סימן ג' אות א') מביא את קושיית הש"ך ומיישב את הרמב"ם ע"פ התירוץ השני של התוספות (ב:, ד"ה ליבעי) שיש חילוק בין "אלוהים" ל"לפניהם". "לפניהם" בא ללמד על הצורך בסמוכים **לענין הכפיה**. א"כ אומר הקצות שאף שכדי לדון **דיני הודאות והלואות לא** צריך סמוכים, מ"מ משום שפריעת בעל חוב מצווה (ולא חיוב ממש) יכול הלוה לומר "לא ניחא לי למיעבד **מצווה**". וא"כ יש צורך לתת לב"ד כח לכפות את הלוה לפרוע את חובו.

ומשום שכפיה מותרת רק בסמוכים, ס"ל לרמב"ם דבעינן שליחותייהו קעבדינן בהודאות והלואות לצורך הכפיה (ירידה לנכסיו).

הנתיבות (סימן ג', אות א') סובר שמן התורה צריך יחיד מומחה וכך ס"ל הרמב"ם לשיטתו ולכן שני הדיוטות שדנו, אף בדיני הודאות והלואות, פסולים. וכדי שידונו שלושה צריך שליחותייהו קעבדינן. (דברי הנתיבות הם בעיקרון דברי התומים). ובאמת הרמב"ם לא כתב אף פעם שדיין יחיד שאינו סמוך יכול לדון. אדרבה בפרק ד' (הלכה א') אמר הרמב"ם (ע"פ הגהת התויו"ט פ"א סנהדרין מ"ג) שכל בתי הדין צריכים להיות מורכבים מסמוכים. ואף שחידש הרמב"ם שיחיד שדן לא נקרא ב"ד, מ"מ אין "בצדק תשפוט עמיתך" בא להוריד את הסמיכה מן הדיין היחיד.

הנתיבות אומר שלרמב"ם בענין יחיד סמוך מן התורה משום שס"ל כראבד"א שדי בדיין יחיד משום "בצדק תשפוט עמיתך", מ"מ ס"ל ג"כ לרמב"ם שיש עירוב פרשיות משום שכך ק"ל בש"ס. וע"פ דברי התוספות (ב:, ד"ה ליבעי, בתירוץ הראשון) מי שיש לו עירוב פרשיות יש לו גם לימוד של "לפניהם" ולא לפני הדיוטות. א"כ אף דגלי לן קרא דבצדק תשפוט עמיתך דבדין בעלמא חד נמי כשר, מ"מ בעינן מומחה דוקא דהא כתיב נמי לפניהם ולא לפני הדיוטות. א"כ לשיטה זו מדאורייתא די באחד סמוך ורבנן שראו צורך להוריד את הסמיכה תיקנו ג' דיינים משום יושבי קרנות. וא"כ צריך שליחותייהו קעבדינן. אבל בשנים שדנו לא אומרים שליחותייהו קעבדינן, כי לא תיקנו רבנן ב"ד של ב' ולכן הסמיכה מעכבת. גם לר"ח ס"ל שלראבד"א יחיד שדן הוא סמוך. ונראה שס"ל הכי אפילו בלי עירוב פרשיות, אלא משום בנין אב. אכן מסתבר שדי שהתורה תגלה במקום אחד שהדיין צריך להיות ברמה של סמוך כדי שנדע שלכל הדינים צריך סמוכים.

17. הסבר.

כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים ... זוכה לבינה כיששכר, דכתיב: "ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל"

תשובות

1) לתוספות, לפי ראבד"א יש עירוב פרשיות, אלא ש"בצדק תשפוט עמיתך" בא ללמד שעירוב הפרשיות איננו לענין ג' דיינים סמוכים. לרש"י אין עירוב פרשיות, משום שדרשת "בצדק תשפוט עמיתך" מגלה על דיין יחיד בהודאות והלואות.
2) שלושה דוקא דגמירי דינא.
3) לראבד"א אף שלכתחילה תקנו חכמים ג' גמירים, מ"מ בדיעבד אם רק אחד גמיר בית הדין כשר. ואילו לרבא ג' גמירים הוא דין דאורייתא שבו לא נגעו חכמים, וא"כ הוא מעכב אף מדרבנן.
4) די באחד דגמיר. לפי זה אין מחלוקת בין רבא לראבד"א.
5) נראה כמו הרא"ש, כיוון שהגמרא אמרה שמחלוקתם היא בעניין שניים שדנו (ולא הזכירה מחלוקת אחרת).
6) משמע רק בהודאות והלוואות.
7) אצלנו עולה ש"דיני ממונות" הם גזלות וחבלות ואילו שם "דיני ממונות" הם הודאות והלוואות.
8) לכאורה אין הכרח לתלות את מחלוקתם זו בזו, משום שאף לראבד"א הסובר שמספר ג' הדיינים הוא דרבנן, מ"מ יכלו הם לתקן שהוא מעכב, וא"כ שניים שדנו אין דיניהם דין.
9) אם אין הכרח להעמיד את מחלוקת רבא וראבד"א בשניים שדנו, אז עדיף היה להעמיד את מחלוקתם בצורך של ג' גמירי. ומשום שהגמ' לא עשתה זאת, משמע שאין בזה מחלוקת.
10) כיוון שאין דעה שאומרת שאחד כשר בגזילות וחבלות, צ"ל שהרמב"ם דיבר רק על הודאות והלוואות.
11) כיוון שהוא מתיר בית דין של יחיד, משמע שהוא כראבד"א.
12) הדן יחיד אינו בית דין אף שיש לו היתר דאורייתא. ולכן אין הכרח לומר שהרמב"ם סובר כראבד"א, כי להבנה זו ראבד"א דיבר על גדר בית דין ממש גם ביחיד.
13) ראבד"א אמר מדאורייתא חד נמי כשר, ואילו הרמב"ם כתב מותר לאחד לדון מן התורה.
14) הרמב"ם לא סובר כראבד"א אלא כרבא, שלבית דין דאורייתא צריך ג' ויחיד שדן זה לא בית דין. ושניים אינם כשרים דאורייתא, כי גם אחד לא דן משום בית דין.
15) אין הכרח לומר שמי שסובר אחד דאורייתא כשר, יתיר שניים, שהרי אפשר שגם בשניים יש בעיה דרבנן.
16) קשה לרמב"ם משום שאם ס"ל כראבד"א שמדאורייתא ביחיד הדיוט סגי כפשט הסוגיא, א"כ לא צריך "שליחותייהו קעבדינן" כדי לדון דיני הודאות והלואות. והדברים מתורצים בזה שהרמב"ם לא כראבד"א כאמור.
17) 1) המושג "הודאות והלואות" הוא מליצה. הוא כולל גם גזילות וחבלות דשכיחי שלהם בעינן שליחותייהו קעבדינן. 2) תירוץ הקצות - לרמב"ם צריך "שליחותייהו קעבדינן" בהודאות והלואות לענין הכפיה שבהם (כשיטת התוספות). 3) תירוץ הנתיבות - לרמב"ם צריך מן התורה סמוך ולכן בעינן שליחותייהו קעבדינן אף להודאות והלואות. פסק ההלכה של הרמב"ם ע"פ הנתיבות - מן התורה אחד סמוך, מדרבנן ג' הדיוטות ולא פחות.